

Taksim Cumhuriyet Anıtı ve Anıtta Heykelleri Bulunan Rus Generaller¹

Araştırma Makalesi/Research Article

Eylül İNCE*

ÖZET

Türkiye’de cumhuriyetin ilan edilmesiyle beraber yeni kurulan cumhuriyet rejimi ve Atatürk inkılapları halka sanat yolu ile de ulaştırılmak istenmiştir. Türk Hükûmeti, Millî Mücadele’nin sonunda kazanılan zaferi sanatın diğer kollarında olduğu gibi heykel ve anıt yapımıyla da sembolleştirmek ve halka sunmak için işe koyulmuştur. Bu dönemde Türkiye’nin çeşitli şehirlerinde Atatürk’ün anıt, büst ve heykellerinin yapılması için adımlar atılmıştır. İstanbul Belediyesi bir Abide Komisyonu kurmuştur ve Taksim Meydanına bir Atatürk heykelinin dikilmesine karar verilmiştir. Abide Komisyonu başlangıçta sadece Atatürk heykeli olarak düşünse de daha sonra büyük bir anıt olarak yapılması kesinleşmiştir. Bunun üzerine Abide Komisyonu ünlü İtalyan sanatçı Pietro Canonica’yı Türkiye’ye davet etmiştir. Taksim Cumhuriyet Anıtı 8 Ağustos 1928 tarihinde büyük bir tören ve coşku ile açılmıştır. Anıtta yer alan heykel figürleri arasında Rus generallerinin de yer alması o dönemde Türk-Rus kültür ve sanat ilişkileri açısından önemli bir rol oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Taksim Cumhuriyet Anıtı, Sovyet Rusya, Pietro Canonica, İstanbul*

Taksim Republican Monument and Russian Generals with Statues in the Monument

ABSTRACT

With the declaration of the Republic in Turkey, the newly established Republican regime and Atatürk's reforms were intended to be conveyed to the people through art. The Turkish Government set out to symbolize and present the victory won at the end of the National Struggle to the public through the construction of statues and monuments, as in other branches of art. During this period, steps were taken to construct monuments, busts, and statues of Atatürk in various cities of Turkey. The Istanbul Municipality established a Monument Commission, and it was decided to erect a statue of Atatürk in Taksim Square. Although the monument commission initially thought that it would only be a statue of Atatürk, it was later decided that it would be a large monument. The Monument Commission then invited the famous Italian artist Pietro Canonica to Turkey. The Taksim Republic Monument was opened on August 8, 1928, with great ceremony and enthusiasm. The presence of Russian generals among the sculptural figures in the monument plays an important role in terms of Turkish-Russian cultural and artistic relations at that time.

Keywords: *Taksim Republican Monument, Soviet Russia, Pietro Canonica, İstanbul*

¹Bu makale Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda yapılmakta olan Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.
*Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, inceeylul7@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-2367-3146>

GİRİŞ

Türkiye’de 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet ilan edildikten sonra yeni bir dönem başlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşları tarafından, birçok alanda gerçekleştirilen devrimler ile Türk halkının gelişmiş bir toplum seviyesine ulaşması hedeflenmiştir. Mustafa Kemal Atatürk sanata ve sanatçıya fazlasıyla önem vermiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren bilim ve sanat alanında önemli adımlar atılmıştır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, sanatın diğer kollarına gösterdiği ilgiyi heykel alanında da göstermiştir. Türkiye’de heykeltıraş alanının gelişmesi için önemli kararlara imza atmıştır. Bu bağlamda pek çok öğrenci devlet tarafından Avrupa’ya sanat eğitimi görmek üzere gönderilmiştir (Kanberoğlu, 2012: 177). Cumhuriyet’in ilk yıllarında yurt dışına giden öğrenciler sanat ve bilim alanında yetişip Türkiye’de faaliyet göstermeye başlamadan önce bu dönemde yabancı uzmanlardan yararlanılmıştır. Bu dönemde ağırlıklı olarak yabancı sanatçılara heykeller yaptırılmıştır (Gezer, 1984: 75).

1923 yılından sonra Osmanlı’nın ilk sanat okulu olan Sanayî-i Nefise Mektebi daha sonra Güzel Sanatlar Akademisi ismini almış ve modern bir sanat okulu olma misyonunu sürdürmüştür. Güzel Sanatlar Akademisi’nde heykel eğitimi verilmiş ve dönemin ünlü sanatçıları burada öğretmenlik yapmışlardır. Bunlar arasında Mehmet Mahir (Tomruk), Ratip Aşir (Acudoğu) ve Mihri Hanım ilk akla gelenlerdendir (Yücel, 1983: 428; 429). Yine bu dönemde Türkiye’nin çeşitli yerlerinde resim ve heykel sergileri açılmış ve sanatçılar heykellerini halka sergilemeye başlamışlardır (Uluskan, 2010: 552). Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren Türkiye’nin pek çok bölgesinde Atatürk’ün heykellerinin yapımı için çalışmalar başlatılmıştır.

1. TAKSİM’DE BİR CUMHURİYET ANITI YAPILMASI DÜŞÜNCESİ VE ANITIN YAPIMI

1.1. Taksim’de Cumhuriyet Anıtı Yapılması Düşüncesi

Türkiye’de Mustafa Kemal Atatürk’ün heykellerinin yapımı için çalışmalar devam ederken İstanbul Belediye Başkanı Emin (Erkul) Bey’in girişimleriyle bir komisyon kurulmuş ve 25 Ağustos 1925 tarihinde İstanbul Sarayburnu’nda yapılacak olan Atatürk heykelinin çalışmaları başlamıştır. Avusturyalı heykeltıraş Heinrich Krippel tarafından İstanbul Sarayburnu Parkı’na yapılan Atatürk heykeli 3 Ekim 1926 tarihinde törenle açılmıştır (Osma, 2003: 33) ve Cumhuriyet’in ilanından sonra Türkiye’de yapılan ilk anıt heykel olma özelliğine sahiptir (Çelebi, 2006: 6). Heykelde, Atatürk sivil kıyafetleri ile tasvir edilmiştir (Dere, 2020: 135). Taksim Cumhuriyet Anıtı’nın açılışından önce Avusturyalı Heykeltıraş Heinrich Krippel tarafından 29 Ekim 1926’da “Konya Atatürk Anıtı”, 24 Kasım 1927’de “Ankara Ulus Zafer Anıtı” (Osma, 2003: 34-40), 1931’de “Samsun Atlı Atatürk Anıtı”, 1935’te “Afyonkarahisar Zafer Anıtı” (Gezer, 1984: 77) yaptırılarak yerine yerleştirilmiştir.

Türkiye’de devlet tarafından heykel çalışmalarının devam ettiği günlerde İstanbul Taksim Meydanı’nda da bir Atatürk heykeli dikilmesine karar verilmiştir. Taksim Meydanı’nda yapılması planlanan Atatürk heykeli için İstanbul Belediyesinde bir Abide Komisyonu kurulmuştur. Hakkı Şinasi (Erel) Paşa’nın başkanlığı ile Abide Komisyonu ilk toplantısını 9 Ağustos 1926 günü yapmıştır (Çelebi, 2006: 29). Toplantıda Atatürk heykelinin at üzerinde veya ayakta olarak yapılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca yapılacak olan heykelin Atatürk’e yakışır bir sanat eseri olması istenildiği için başarılı bir heykeltıraşa yaptırılması hedeflenmiştir (Çelebi, 2006: 29).

1.2.Anıtın Yapılması Kararı ve Anıtın Mimarı

Taksim Meydanı’na yapılacak olan Atatürk heykeli fikri kesinleşince daha sonra bu heykeli hangi sanatçının yapacağı tartışılmaya başlanmıştır. Sanatçı seçimi için Maarif Vekâletine başvurulmuştur. İstanbul Taksim Meydanı’nda yapılacak olan Atatürk heykeli için basında duyuruların yapılmasıyla beraber Alman, Macar ve Avusturyalı bazı heykeltıraşlar İstanbul Belediyesi’ne başvuruda bulunmuşlardır (Çelebi, 2006: 31). Abide Komisyonu yabancı heykeltıraşların başvurularını incelerken dönemin ünlü sanatçısı İtalya Güzel Sanatlar Akademisi Başkanı Pietro Canonica’nın eserlerini değerlendirmeye başlamışlardır. Yapılan tüm değerlendirmelerden sonra Taksim Meydanı’na dikecek olan Atatürk heykelini yapacak olan kişi ünlü İtalyan heykeltıraş Pietro Canonica olarak seçilmiştir. Ayrıca heykelin İtalya’da yapılıp İstanbul’a getirilmesi kararlaştırılmıştır. Pietro Canonica, heykeltıraş olduğu kadar aynı zamanda resim ve müzik sanatıyla da ilgilenen değerli bir sanatçıdır. Daha yirmili yaşlarında ilk sergisini açan sanatçı İtalya dışında pek çok ülkede sergilere katılarak eserlerini sergilemiş ve yapmış olduğu atlı heykeller ile dünya çapında popüler hâle gelmiştir (Elibal, 1973: 206). Canonica, Türkiye ve İtalya’da eserler verirken aynı zamanda başka yabancı ülkelerden de heykel için siparişler almaya devam etmiştir. Canonica tarafından Türkiye’de yapılan ilk sanat eseri ise Ankara Etnografya Müzesi’nin önüne dikilen Atatürk’ün at üzerindeki tunç heykelidir. Ünlü sanatçının Türkiye’de yaptığı son heykel ise 28 Temmuz 1932 yılında törenle açılan İzmir’deki atlı Atatürk heykeli olmuştur (Öztaş, 2011: 69).

24 Ekim 1926 tarihinde sanatçı Canonica, Taksim Meydanı’na giderek Atatürk heykelinin yapılacağı yerde bir incelemede bulunmuştur. 25 Ekim 1926 tarihinde ise Abide Komisyonu ve Canonica arasında bir görüşme yapılmıştır. Ünlü sanatçı toplantıya yanında İtalyan Mimar Giulio Mongeri² ile birlikte katılmıştır. Toplantıda Taksim Meydanı’na dikilecek olan Atatürk heykeli ile ilgili görüşmeler yapılmıştır ve sanatçı Canonica’nın Mustafa Kemal Atatürk ile yakın temaslar kurabilmesi için

---

²Giulio Mongeri (1873-1951) Osmanlı Devleti’nin son yıllarında ve Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye’de önemli yapılarla imza atmış olan İtalyan bir mimardır. Türkiye’de öne çıkan Osmanlı Bankası, Ziraat Bankası ve İş Bankası’nın yapılarının da mimarıdır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında Sanayî-i Nefise Mektebinde öğretmenlik yapmış ve özellikle Ankara ve İstanbul’daki pek çok mimarî yapıda etkin bir rol oynamıştır (Çinici, 2015).

Ankara'ya gitmesi kararlaştırılmıştır. Heykelin Taksim Meydanı'nın ortasında ve 90 metre çapında yapılması uygun bulunmuştur (Çelebi, 2006: 38). Canonica kısa sürede öncelikle Ankara'yı ziyaret etmiştir. Sanatçı 10 Kasım tarihinde Gazi Paşa tarafından kabul edilmiş ve Ankara'da kaldığı süre içerisinde Atatürk'ün büstünü de yapmıştır. Ankara'dan sonra İzmir, Samsun, Sivas, Tokat ve Kayseri'yi de gezerek Anadolu'da incelemelerde bulunmuş daha sonra İstanbul'a geri dönmüştür (Çelebi, 2006: 39).

Pietro Canonica ile Abide Komisyonu arasında henüz bir anlaşma imzalanmadan önce Canonica, Taksim'de yapılacak olan heykel ile ilgili görüşlerini Abide Komisyonu Başkanı Hakkı Şinasi Bey'e bir raporla bildirmiştir. Sanatçı sunduğu raporda, İstanbul'da yapılacak olan heykelin yalnızca Mustafa Kemal Atatürk ile sınırlı kalmayıp aynı zamanda Millî Mücadeleyi ve Cumhuriyet'i anlatan bir eser olmasını ve böyle bir abidenin Taksim Meydanı için çok daha görkemli olacağını söylemiştir (Banoğlu, 1992: 110).

1.3. Anıtta Yeralacak Atatürk Heykeli

Taksim Meydanı'nda yapılacak olan Atatürk heykelinin şekli ile ilgili fikirler tartışılırken Mustafa Kemal Atatürk'ün kıyafeti ile ilgili de görüş ayrılıkları yaşanmıştır. 26 Ağustos 1926 tarihinde Diyarbakır Mebusu Dr. İbrahim Tali (Öngören) Bey, Atatürk'ün heykeli için İstanbul Belediyesine gönderdiği yazısında şöyle yazmıştır: *“Taksim'de dikilmesi kararlaştırılan Gazi Paşa hazretlerinin heykellerinin at üzerinde ve Mareşal üniforması ile ve şapkalı olarak yapılması münasip görüldüğünden bu hususun Abide Cemiyeti'ne tebliğini ve Cemiyet'in faaliyeti hakkında devamlı olarak malumat verilmesini rica ederim.”* (Banoğlu, 1992: 111).

4 Şubat 1927 tarihinde ise Maarif Vekili Mustafa Necati (Uğural) Bey, Taksim'e yapılacak olan Gazi Paşa heykelinin kalpaklı olarak yapılmamasını, bugünkü üniforma şeklinde ve başı açık olması gerektiğini yazarak İstanbul Belediyesi'ne telgraf ile bildirmiştir (Banoğlu, 1992: 111). İtalyan sanatçı Canonica, ilk başta heykelin geniş bir havuz içinde olmasını tasarlamıştır. Sanatçı, İtalya ve Roma'daki geleneklere göre eserin bir su hacmi içine oturtulmasını teklif etmiş olsa da sınırlı olan bütçe buna izin vermemiştir (Gülersoy, 1986: 27).

1 Aralık 1926 tarihinde dönemin İstanbul Belediye Başkanı Muhittin Memduh (Üstündağ)³ Bey'in başkanlığında toplanan Abide Komisyonu bazı kararlar almıştır. Komisyonun aldığı kararlara göre,

---

³Muhittin Memduh Üstündağ, Cumhuriyet rejimi ile İstanbul'a atanan ilk Belediye Başkanı olan Operatör Emin Erkul'un 18 Ocak 1926 tarihinde istifa etmesiyle, 27 Ocak 1926 tarihinde İstanbul Belediye Başkanlığı görevine atanmıştır. 1928 yılında vekâleten İstanbul Valisi olarak da görev almıştır. Muhittin Üstündağ Erken Cumhuriyet Dönemi'nde İstanbul'da pek çok eser imar etmiş ve bu dönemde İstanbul'da önemli işlere imzasını atmış değerli bir devlet adamıdır (Güneş, 2021).

Taksim Meydanı'nda dikilecek olan heykel, sanatçı Pietro Canonica'nın hazırladığı ve Maarif Vekâleti tarafından onaylanan maket şekliyle yapılması kabul edilmiştir (Osma, 2003: 47).

Aynı toplantıda İstanbul Belediye Başkanı Muhittin Bey ile sanatçı Pietro Canonica arasında imzalanacak olan anlaşma metni, maddeleri tartışıldıktan sonra son şeklini almış ve noterce tasdik edilmiştir. Sanatçı ile İstanbul Belediyesi arasında anlaşma imzalandıktan sonra anıtın on sekiz ay içerisinde tamamlanması ve heykelin inşa edilmesi ile beraber Pietro Canonica'ya 16.500 İngiliz sterlini ödenmesi planlanmıştır (Banoğlu, 1992: 110).

Abide Komisyonu, Atatürk heykelinin Taksim Meydanı'nda yapılmasına karar verdikten sonra ilk olarak çevre düzenlemesi yapılmıştır. Heykelin Pietro Canonica tarafından yapılması ve bir Atatürk heykeli yerine anıt olarak inşa edilmesi kararı kesinleştikten sonra meydan düzenlemesi için sanatçının da görüşleri alınmıştır. Canonica, çevre düzenlemesinin İtalyan Mimar Giulio Mongeri tarafından yapılmasını uygun görmüştür. İstanbul Belediyesi çevre düzenlemesinde Taksim Meydanı'ndaki parke taşlarının ve tramvay hattının yönünün değiştirilmesi için çalışmalar yapmıştır. Heykel anıt olarak yapılacağı için Abide Komisyonu'nun denetimi altında Taksim Meydanı'nda genişletmeler ve düzenlemeler yapılmıştır (Çelebi, 2006: 69).

1.4. Anıtın Yapımı İçin Mali Kaynak Yaratılması

Anıtın yapımındaki mali destek için halktan ve piyasadan bağış toplanmıştır. Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından Türkiye Cumhuriyet'i maddi açıdan zorlu günler yaşamaktaydı. Devletin böyle büyük bir anıt için bütçesi yeterli değildi. Bu sebeple anıtın yapımı için gereken maddi desteğin halktan, tüccar ve esnaftan, bankalardan, şirketlerden, cemiyetlerden, fabrikalardan ve diğer kuruluşlardan toplanmasına karar verilmiştir (Öztaş, 2011: 69). Bağış için biletler bastırılıp dağıtılmıştır. "*Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin rehz olunacak heykeli için hisse-i iştirak bedelidir*" başlığı ile bastırılan biletler ile özellikle büyük finans kuruluşlarından bağış toplanması amaçlanmıştır (Osma, 2003: 47). Abide Komisyonu, ilk olarak 9 Ağustos 1926'da 85 bin liralık bilet bastırma kararı almış ancak birkaç ay sonra biletlerin yetersiz gelmesiyle yeniden 80 bin liralık bilet bastırmıştır (Çelebi, 2006: 19-20). Bu dönemde tüccar ve esnafın çoğunluğu gayrimüslimlerden oluştuğu için yapılan maddi destekte önemli katkıları olmuştur.

1.5. Bir Türk Heykeltıraş Öğrencisinin İtalya'ya Gönderilmesi

Taksim abidesinin Roma'da yapımına başladıktan sonra Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğrenci olan bir heykeltıraşın eğitim amaçlı olarak İtalya'ya gitmesi düşünülmüştür. Bu sebeple bir yarışma düzenlenmiştir. Yarışmada birinci olacak kişinin Pietro Canonica'nın yanına staj yapmak üzere

gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Yarışma sonucunda Sabiha Ziya (Bengütaş)⁴ isimli genç bir kadın birinciliği alırken, Ali Hadi (Bara)⁵ isimli genç de ikinci olmuştur. Abide Komisyonu Sabiha Ziya'yı genç bir kadın olmasından dolayı Roma'ya göndermek konusunda tereddüt yaşamıştır. Sanatçı Canonica'nın bu konudaki fikri alınmış ve sanatçı şöyle söylemiştir: *“Fikrime göre heykeltıraşlık gibi bir sanat için bir erkek veya bir kadın talebe tercihi lazım gelirse zannedersem erkeği tercih etmek doğru olacağını açıkça söylemek lazım gelir.”* (Banoğlu, 1992: 113).

Sabiha Ziya'nın Roma'ya Canonica'nın yanına gönderilmesi konusundaki tartışmalar devam ederken Maarif Vekili Mustafa Necati Bey, Sabiha Ziya'nın staj için İtalya'ya gönderilmesini desteklemiştir. 27 Nisan 1927 tarihinde Mustafa Necati Bey Taksim Abide Komisyonu Başkanlığına gönderdiği yazısında, sanatçı Canonica'nın yanına staj yapmak için gönderilecek olan öğrencinin Güzel Sanatlar Akademisi tarafından bir yarışma ile seçildiğini ancak bu öğrencinin kadın olması sebebiyle bazı tereddütler yaşandığına vurgu yaparak Avrupa'ya gidecek olan öğrencinin kadın veya erkek fark etmeden ve böyle bir ayırım yapılmadan gönderilmesinin uygun olduğunu bildirmiştir. Tartışmalar bir süre devam ettikten sonra Maarif Vekâleti'nin de destekleriyle beraber Sabiha Ziya, Roma'ya sanatçı Canonica'nın yanına ayda 1500 liralık ücretle staj yapmak üzere gönderilmiştir. (Banoğlu, 1973: 23). Yaşanan bu olay ile Türkiye Cumhuriyeti'nde kadınların sosyal hayatta olduğu gibi sanat alanında da söz sahibi olması desteklenmiştir.

2. ANITIN AÇILIŞI

İtalyan heykeltıraş Canonica'nın Taksim'de yapmış olduğu Cumhuriyet Anıtı, dönemin en önemli anıt eserlerinden biridir. Anıt, yeni kurulan Cumhuriyet'i temsil etmektedir. Anıtın yapımı 1925 yılında başlamış ve 1928 yılında tamamlanmıştır. İnşaatı biten anıt parçalar hâlinde İtalya'dan İstanbul'a vapur ile taşınmıştır. İlk parçalar 8 Temmuz 1928 tarihinde getirilmiştir. Tüm parçaların gelmesi ile birlikte heykel Galata'dan Taksim'e büyük bir kamyon ile ulaştırılmıştır (Çelebi, 2006: 85).

Taksim Cumhuriyet Anıtı tamamlandıktan sonra 8 Ağustos 1928 tarihinde yaklaşık 30 bin kişinin katılımı ile TBMM Başkanı Kazım Özalp tarafından törenle açılmıştır (Öztaş, 2011: 71). Açılış törenine davet edilen kişiler arasında İstanbul mebusları, askerî ve mülkî erkânın yanı sıra sivil müesseselerinde temsilcileri bulunmaktadır (Çelebi, 2006: 101). Açılış töreni dönemin basınında

---

⁴Sabiha Ziya, Sanayi-i Nefise Mektebi'nin Heykel Bölümü'nde okuyan ilk Türk ve Müslüman kadın öğrencidir. Türkiye'nin ilk kadın heykeltıraşı olan Sabiha Ziya Erken Cumhuriyet Dönemi'nde İstanbul ve Ankara'da açılan pek çok sergide yapıtlarını sergilemiş ve çok sayıda tanınmış kişinin heykel ve büstlerini yaparak döneme imzasını atmıştır (Özyiğit, 2014).

⁵Ali Hadi Bara, Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de Modern Türk heykel sanatının gelişmesinde rol oynamış önemli bir sanatçıdır. 1923 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi'nde öğrencilik yapmış ve 1927 yılında burs kazanarak eğitim amacıyla Paris'e gitmiştir. Paris'ten döndükten sonra 1930 yılında İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Avrupa'da önemli başarılar elde etmiş ve Akademi'de uzun yıllar çalışarak başarılı öğrenciler yetiştirmiş, Türk heykel sanatının önemli isimleri arasında yer almıştır (Yılmaz, 2006).

büyük ses getirmiştir. Gazeteler İstanbul'un böylesi bir kalabalığı daha önce görmediğini yazarak törenin görkeminden bahsetmişlerdir.

Tören alanına gelen davetliler arasında; Mustafa Kemal adına Umumi Kâtibi Tevfik (Bıyıklıoğlu), Başyaver İbrahim Rüsuhi (Savaşçı), Dâhiliye Vekili Şükrü (Kaya), Maarif Vekili Mustafa Necati Uğural ve Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Kâtibi Reşit Saffet (Atabinen) Beyler de bulunuyordu. Ayrıca tören alanında İtalya Elçisi Sinyor Orsini Barone de yer almıştır (Banoğlu, 1973: 39). Törende konuşma yapmak üzere öncelikle Abide Komisyon Başkanı Hakkı Şinasi Paşa kürsüye çıkmıştır. Daha sonra İstanbul Belediye Başkanı Muhittin Bey, şair Mehmet Emin (Yurdakul) ve Maarif Vekili Mustafa Necati Bey de tören için konuşmalarını yapmışlardır (Tekiner, 2010: 100).

Mustafa Kemal Atatürk o tarihlerde İstanbul'da olmasına karşın törene katılmamıştır. 10 Ağustos günü saat 18.00 civarında otomobil ile Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılıp Taksim'e gitmiştir. Burada otomobilini Cumhuriyet Anıtı yakınlarında durdurmuş ve anıtı seyretmiştir (Banoğlu, 2012: 163).

3. TAKSİM CUMHURİYET ANITININ ÖZELLİKLERİ

Taksim Cumhuriyet Anıtı, 11 metre yüksekliğinde ve 184 bin 800 kilogram ağırlığındadır. Anıt İtalyan mermerlerinden yapılmıştır ve kullanılan kırmızı mermerler Trentino, yeşil mermerler ise Suza bölgesine aittir (Gülersoy, 1986: 28). Abide İtalya'dan İstanbul'a vapurla getirilmiş ve Taksim Meydanına dikilmesi 23 gün sürerek bir rekor elde edilmiştir. (Tarih ve Edebiyat, 1979: 20).

Anıtın Harbiye yüzü 30 Ağustos Zaferi'ni temsil etmektedir. Atatürk'ün buradaki figürü, 26 Ağustos Taarruzu sırasındaki ünlü Kocatepe pozudur. Atatürk'ün bu fotoğrafı o dönemde Milliyet gazetesinin fotoğrafçısı olan Ethem Hamdi (Tem) tarafından çekilmiştir ve anıt dikilirken sanatçı bu fotoğraftan ilham almıştır (Tarih ve Edebiyat, 1979: 21). Anıtın kuzey yönünde asker ve Türk kadınları temsil edilmektedir. Atatürk'ün sağ tarafında kucağında bebeği ile oturan bir kadın figürü vardır. Bu kadın elindeki örtü ile bebeğinin üzerini değil yerde duran cephanenin üzerini örtmüştür. Anıtın bu yönü İstiklal Savaşı'nı temsil etmektedir.

Anıtın güney yönü, Cumhuriyet Türkiye'sini temsil etmektedir. Burada Atatürk ortada sivil kıyafetiyle, sağ tarafında yine sivil kıyafetiyle İsmet İnönü ve sol tarafında askerî üniformalı olarak Mareşal Fevzi Çakmak yer almaktadır. Atatürk'ün arkasında bulunan kişi ise büyük Türk hatibi Hamdullah (Suphi) Bey'dir. Kurtuluş Savaşı döneminde vatansever Türk halkına yaptığı coşku dolu konuşmaları ve verdiği desteğin bir sembolü olarak Hamdullah Bey, Atatürk'ün bizzat isteği ile anıtta yer almıştır (Toros, 1992: 76). Geride bayrak taşıyan Türk askerleri ve halk temsil edilmektedir. Anıtın alt tarafında 29 Ekim 1923, Cumhuriyet'in ilan tarihi yazmaktadır (Banoğlu, 1973: 44).

Anıtın yan yüzlerinde Türk kahramanlığını temsil eden birer asker heykeli bulunmaktadır. Bu heykellerden birisi savaş birisi ise barış sancağı taşımaktadır. Heykellerin üst kısmında çerçeve içinde hafif kabartmalı iki kadın portresi yer almaktadır. Doğu cephesindeki kadın figürü, vatanın işgal altında olması sebebiyle üzgün dururken, batı cephesinde yer alan kadın, hürriyet ve kurtuluş sebebi ile gökyüzüne doğru bakan mutlu bir figürü canlandırmaktadır (Tarih ve Edebiyat, 1979: 22).

Taksim Cumhuriyet Anıtı figür yönünden incelendiğinde o güne kadar yapılmış en kalabalık heykeldir. Bu anıt ünlü sanatçı Canonica'nın en önemli ve en çok tartışılan eseri olmuştur. Bu anıtın önemli özelliklerinden birisi de Atatürk'ün Millî Mücadele boyunca yanında olan arkadaşları ile temsil edilmesidir. Anıtta hem savaş hem de barış aynı anda tasvir edilmiştir. Taksim Cumhuriyet Anıtı ayrıca Türkiye'de tek partili dönemde yapılan en pahalı anıt olma özelliğine de sahiptir (Tekiner, 2010: 108). Taksim Cumhuriyet Anıtı'nın yapılmasından sonra Taksim modern bir kent meydanı görünümü almıştır. Bundan sonra Taksim Meydanı resmi törenler, ulusal bayramlar ve siyasal olaylar için bir tören alanı hâline gelecektir (Öztaş, 2011: 68).

4. ANITTAKİ RUS GENERALLERİN KİMLİKLERİ TARTIŞMALARI

Taksim Cumhuriyet Anıtı'nın dikkat çeken bir özelliği de anıtta iki Rus generalinin heykelinin bulunmasıdır. Araştırmalarda Taksim Cumhuriyet Anıtı'ndaki iki Rus generalinden birinin Mihail Vasiliyeviç Frunze (Öztaş, 2010: 70) diğ erinin ise Mareş al Kliment Yefremovil Vorosilov olduğu yazmaktadır (Öztaş, 2010: 71). Bazı kaynaklarda ise heykellerden birinin Ankara'daki Sovyet Elçisi Simeon Aralov olduğu söy lenmektedir (Aslan, 2002: 138-139).

Taksim Cumhuriyet Anıtı'nda heykelleri bulunan Rus generallerin kimlikleri hakkında bugüne kadar kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bu generallere anıtta yer verilmesinin sebebi, Kurtuluş Savaşı döneminde Ankara Hükûmeti'nin en büyük maddi ve manevi destekçisi Sovyet Rusya olmasındandır (Müderriş oğ lu, 1981: 491; 518). Bu dönemde kurulan dostluk ilişkileri Cumhuriyet'in ilanından sonrada devam etmiştir. Kurtuluş Savaşı gibi zor bir dönemde Türkiye'ye yardım eli uzatan Sovyet Rusya için Türk Hükûmetinin Taksim Cumhuriyet Anıtı'nda Rus generallerin heykellerine yer vermek istemesi bundan kaynaklanmaktadır.

Taksim Cumhuriyet Anıtı'nda yer aldığı düşünölen kişilerden birisi Mihail Vasilyeviç Frunze'dir. Moskova Antlaşması'ndan sonra Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile TBMM arasında Ankara'da bir konferans toplanması kararlaştırılmıştır. Ukrayna Sovyet Hükûmeti 1921 yılında bu görev için Kırım ve Ukrayna Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı Frunze'yi tayin etmiştir (Aslan, 2002: 31). Bu dönemde TBMM ile Fransa arasında Ankara Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türk-Sovyet ilişkileri bozulmuştur. Ancak Sovyet Rusya Hükûmeti, Türkiye ile ilişkilerin bozulmasını

istememediği için Kasım ayında Ankara Elçiliğine S.İ. Aralov'u atamıştır (Aralov, 2008: 17). 5 Kasım tarihinde ise Frunze'nin başkanlığındaki Ukrayna Heyeti Türkiye'ye yola çıkmıştır (Yerasimos, 1979: 346). Frunze, Türkiye'ye geldiğinde Ankara'da Gazi Mustafa Kemal, Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) ve birçok önemli kişiyle görüşmeler yapmıştır. Görüşmelerden sonra Ukrayna Heyeti ile TBMM arasında "Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" imzalanmıştır (Aslan, 2022: 33). Görüldüğü üzere General Frunze'nin Ankara Hükûmeti ile diplomatik ilişkiler kurması iki ülke arasındaki ilişkileri yeniden canlandırmış ve güven ortamı sağlanmıştır.

Yavuz Aslan, Mustafa Kemal ve M. Frunze ilişkilerini anlattığı kitabında Taksim Cumhuriyet Anıtı'nın resmine yer vermiş ve bir sayfasında anıtın resminin altına "*Taksim Cumhuriyet Anıtı'nda Sovyet Rusya Büyükelçisi S.İ. Aralov*" ve diğer sayfada ise "*Taksim Cumhuriyet Anıtı'nda Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, arkasında Sovyet Rusya Büyükelçisi S.İ. Aralov*" diye yazmıştır (Aslan, 2022: 138-139). Frunze'nin Türkiye'de kaldığı döneme ait olan anıları ise Ahmet Ekeş tarafından Türkçeye çevrilmiştir (Ekeş, 1996). Ancak Frunze, 31 Ocak 1925 yılında vefat ettiği için anılarında Taksim Cumhuriyet Anıtı ve üzerindeki Rus generallerin isimleri hakkında bilgi aramak beyhude olacaktır.

Taksim Cumhuriyet Anıtı'nda yer aldığı düşünülen isimlerden birisi 1921-1925 yılları arasında Türkiye'de elçilik yapmış olan Semyon İvanoviç Aralov'dur (Çelebi, 2006: 230). Kurtuluş Savaşı döneminde TBMM ile Sovyet Hükûmeti arasındaki ilişkiler olumlu yönde ilerlerken Aralov Ankara elçiliğine atanmıştır. Aralov Ankara'da Anadolu'daki cephelerde ve cephe gerisinde bulunmuştur. Bu dönemde Mustafa Kemal ile yakın temaslarda bulunarak Ankara ile Moskova arasında kurulan dostluk ilişkilerinde önemli bir rol oynamıştır. Aralov'un anıları da Türkçeye çevrilmiştir. Kitapta Aralov, Türkiye'de elçilik yaptığı yıllardan, Lozan Barış Konferansı'ndan ve yeni Türkiye'de gerçekleşen inkılâp hareketlerinden bahsetmiştir. Aralov'un Taksim Cumhuriyet Anıtı'nda heykelinin yer aldığı düşünülse de Aralov kendi anılarını yazdığı kitabında böyle bir bilgiye yer vermemiştir (Aralov, 2008).

Taksim Cumhuriyet Anıtı'nda heykelinin olduğu düşünülen son isim ise Sovyetler Birliği Başkumandanı ve Harbiye Komiseri Voroşilov'dur (Öztaş, 2010: 71). 1932 yılında İsmet İnönü ve Türk heyetinin Moskova ziyaretinden sonra 1933 yılında Cumhuriyet'in ilanının onuncu yıl dönümü kutlamaları sırasında Mareşal Voroşilov başkanlığında bir Sovyet heyeti, 27 Ekim'de Türkiye'ye gelmiş (Gürün, 2010: 132; Atabay, 2020: 31, 32) ve 10 Kasım tarihine kadar Türkiye'de kalmıştır (Cumhuriyet, 27.10.1933: 1; Vakit, 10.11.1933: 1, 11). Dönemin gazetelerinde Mareşal Voroşilov ve Sovyet heyetinin Türkiye'ye ziyareti büyük ses getirmiştir (Hakimiyet-i Millîye, 27.10.1933: 1, 3). Ancak verilen ziyafetlerde Voroşilov veya başka bir Sovyet diplomatının Taksim Cumhuriyet Anıtı'nda yer aldığı ile ilgili bir konuşma geçmemiştir. Dönemin ünlü gazetelerini ve bu gazetelerin

başyazarlarının makalelerini incelediğimizde bu konuyla ilgili herhangi bir yazı yazılmadığını görüyoruz (Cumhuriyet, 27.10.1933: 1; Akşam, 6.11.1933: 1; Milliyet, 8.11.1933; 1).

Mahir Öztaş, Taksim Cumhuriyet Anıtı'nı anlatırken anıtta heykelleri bulunan Rus generallerden birisinin Frunze diğzerinin ise Mareşal Voroişilov olduğunu yazmıştır ve Őu cümleleri dile getirmiştir: *“Sovyet Rusya'nın Millî Mücadele döneminde Türkiye için yaptığı yardımları unutmayan Atatürk, iki Sovyet generalinin anıtta yer almasını istemiştir. Anıtta İsmet İnönü'nün arkasındaki figür Kızıl Ordu'nun kurucusu olarak bilinen Frunze, az sayıda askeriyle Ekim Devrimi'ne yaptığı katkısıyla biliniyor. Mareşal Fevzi Çakmak'ın arkasındaki ise Sovyet Orduları Başkomutanı ve Cumhuriyet'in 10.yıl kutlamalarına katılan Voroişilov'dur”* (Öztaş, 2011: 71).

Mevlüt Çelebi, Taksim Cumhuriyet Anıtı ile ilgili yazdığı kitabında, anıttaki Rus generalleri ile ilgili bir bölüm yer vermiştir. Çelebi, anıtta yer alan iki Rus generali ile ilgili Türk ve İtalyan kaynaklarını da incelemiş ve farklı görüşleri ele almıştır. Mevlüt Çelebi anıtta heykeli bulunan Rus generallerden birisinin Aralov olduğunu Őu sözleri ile ifade etmiştir:

“Anıtta Aralov'un bulunmasının anlaşılabilir ve açıklanabilir nedenleri vardır. Gerçekten de fotoğraflarla karşılaştırıldığında anıtın cumhuriyeti temsil eden cephesinde Atatürk'ün arkasındaki kasketli kişi Aralov'a benzemektedir. Ancak Frunze ve Voroişilov'un bulunmalarının mantıklı bir açıklaması yoktur. Ayrıca, anıttaki heykellerle Furunze ve Voroişilov'un fotoğrafları karşılaştırıldığında da benzemediği görülmektedir.” (Çelebi, 2006: 229-230).

Ayrıca yazar, Rus Büyükelçiliğine resmî yazı ile başvurmuş ve bu generallerin isimlerini sormuş, ancak elçilikten anıtın üzerindeki generallerin kimlikleri konusunda herhangi bir kesin yanıt alamamıştır. Bunun üzerine; Mevlüt Çelebi, incelediği belgeler ve fotoğraflarla yaptığı karşılaştırmalar sonucunda, Taksim Cumhuriyet Anıtı'ndaki iki Sovyet generalinden birisinin Ankara'daki Sovyet Elçisi Aralov olduğu kanaatine varmıştır (Çelebi, 2006: 232-235).

Aynı yolu takip eden İmren Arbaç'ın da konuyla ilgili olarak yazdığı makalede, yaptığı araştırmalar ve görsel değerlendirmeleri ile ulaştığı sonuç, Taksim Cumhuriyet Anıtı'nda heykellerden birinin Sovyet Rusya'nın Türkiye Büyükelçisi Semyon İlyiç Aralov olduğu yönündedir (Arbaç, 2017: 156).

Bu veriler ve çalışmalar sonucunda, Taksim Cumhuriyet Anıtı'nda yer alan iki Rus generalin kimlikleri hakkında kesin bir Őey söylemek mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak Kurtuluş Savaşı'ndan başlayarak Cumhuriyet döneminde de devam eden süreçte Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki iyi ilişkilerin bir göstergesi Taksim Cumhuriyet Anıtı'na yansımış ve iki Rus generalin heykeli bu anıt üzerinde yer almıştır. Görüldüğü üzere Taksim Cumhuriyet Anıtı'nı Türkiye ve

Sovyetler Birliği arasındaki dostluk ilişkilerinin görsel olarak sergilendiği bir başyapıt olarak değerlendirmek mümkündür.

SONUÇ

Taksim Cumhuriyet Anıtı, Cumhuriyet dönemi anıtları içerisinde çok önemli bir yere sahiptir. Anıtın yapımı 1925 yılında İstanbul Belediyesi'nin teşvikleri ile İtalyan Heykeltıraş Pietro Canonica tarafından başlamıştır.

Anıtın yapım maliyeti 16.500 İngiliz sterlinidir. Anıtın yapımı ve bitirilebilmesi için bir kampanya başlatılmıştır. Bu kampanyaya tüccar, esnaf, şirket ve bankaların yanında Türk halkının her kesiminden insanlar destek vermiştir. Kampanyaya katılanlar arasında gayrimüslim Türk vatandaşlarının da bulunması ayrıca dikkat çekici bir durumdur.

Taksim Cumhuriyet Anıtı, Roma'daki atölyede yapılmış ve vapur ile İstanbul'a getirilmiştir. Anıtın yapımının gerçekleştirildiği Roma'daki atölyede Türk kadın heykeltıraş Sabiha Ziya Hanım (Bengütaş) da görev almıştır. Taksim Cumhuriyet Anıtı 8 Ağustos 1928 tarihinde TBMM Başkanı Kazım Paşa tarafından açılmıştır.

Taksim Cumhuriyet Anıtında; Mustafa Kemal ve silah arkadaşları birlikte sembol edilmiştir. Anıtın kuzey yönünde, Türk askeri ve Türk kadını birlikte yer almaktadır. Anıtın güney yönünde, ortada Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve yanında Başbakan İsmet Paşa ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak yer almaktadır. Anıtın doğu ve batı yönlerinde birer asker heykeli vardır.

Taksim Cumhuriyet Anıtı açıldıktan sonraki süreçte anıtın üzerindeki Rus generallerin kimler olduğu tartışma yaratmıştır. Ancak gerek arşivler, gerek süreli yayınlar, gerekse hatırat ve inceleme eserlerde bu Rus generallerin kimler olduğu konusunda kesin bir sonuca ulaşılamamıştır. Kurtuluş Savaşı'ndan başlayarak 1945 yılına kadar devam eden Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki iyi ilişkiler, sanatsal anlamda Taksim Cumhuriyet Anıtı'nda kendine yer bulmuştur. O nedenle anıta Türk-Rus dostluğunun şaheseri olarak bakmak ve üzerindeki heykelleri de bu anlamda değerlendirmek gerekir.

İncelediğimiz verilere göre anıtın temsil ettiği ruh ve anıttaki kişiler, Türk halkına saygı ve vatansever duygularla hizmet etmiş kişilerin figürlerini içerirken diğer taraftan SSCB'nin Türk halkına yardım edebilmek için Türkiye'de bulunan Büyükelçi Aralov ile çeşitli defalar Türkiye'ye gelen ve Sovyet Rusya ile TBMM arasında siyasal anlaşmaların yapılmasına önayak olduğu kanaatine varılmıştır.

Bugün de Taksim Cumhuriyet Anıtı hem İstanbul'un hem de Türkiye'nin sembol anıtlarından biri olarak varlığını sürdürmekte ve tarihsel pek çok olaya tanıklık etmeye devam etmektedir.

Taksim Republican Monument and Russian Generals with Statues in the Monument

EXTENDED SUMMARY

With the victory of the Independence War and the following proclamation of the Republic on October 29, 1923, a new era began in Turkey. During this period, efforts were initiated to erect monuments and statues of Mustafa Kemal Pasha in various parts of the country. The Istanbul Municipality, under the presidency of Hakkı Şinasi Erel Pasha, established a monument commission to erect an Atatürk statue in Taksim Square. In a meeting held on August 9, 1926, the Monument Commission decided that the Atatürk statue should be either on horseback or standing, and it should be a task fitting Atatürk in military uniform.

The Ministry of National Education in Turkey established dialogues with famous sculptors from Germany, Hungary, and Austria for the construction of the statue of Atatürk in Taksim Square. However, it was later decided that the statue would be created by the worldwide renowned sculptor Pietro Canonica, who was the Chairman of the Fine Arts Academy of Italy at the time. Canonica was a valued artist known for his numerous works. He first created a bronze equestrian statue of Atatürk in front of the Ankara Ethnography Museum and later an equestrian statue of Atatürk in Izmir.

An agreement was reached between Canonica and the Monument Commission, and it was decided, in line with the artist's ideas, that the monument in Taksim Square should symbolize not only Atatürk but also other heroes of the Independence War and the Republican regime. On December 1, 1926, the Commission, chaired by Istanbul Mayor Muhittin Üstündağ, deemed it appropriate to pay 16,500 British pounds to the Italian artist upon the completion of the monument. Canonica collaborated with the Italian architect Giulio Mongeri for the landscaping of Taksim Square, which was printed and distributed for donations to the monument. The Monument Commission initially decided to print tickets worth 85,000 Turkish Liras on August 9, 1926. However, shortly thereafter, due to the shortage of tickets, they printed an additional 80,000 Turkish Lira worth of tickets and distributed them. During this period, most of the donations came from non-Muslim citizens, including traders and artisans.

After the construction of the Taksim Republic Monument began in Rome, a competition was held at the Academy of Fine Arts in Turkey. In this competition, Sabiha Ziya, a young woman, won first place. Before being sent to Italy to work as an intern with Canonica, there were some hesitations within the Monument Commission regarding sending Sabiha Ziya to Rome due to her being a young woman. However, Mustafa Necati Bey, the Minister of Education, supported sending Sabiha Ziya to Italy for her internship, emphasizing that there should be no distinction between a male or female student going to Europe and that Sabiha Ziya deserved it as the first-place winner. With the support of Mr. Necati, it was finally decided that Sabiha Ziya would be sent to Italy for a paid internship. This development highlighted that Turkish women began to play an active role in both social and cultural aspects, including the field of culture and art, following the proclamation of the Republic.

The construction of the Taksim Republic Monument began in 1925 and was completed in 1928. On August 8, 1928, Kazım Özalp, the Speaker of the Grand National Assembly, presided over a sizable ceremony where about 30,000 Istanbul residents were present. In the ceremony, Mr. Hakkı Şinasi, the Chairman of the Monument Commission, first took the podium to speak. Later, Istanbul Mayor Mr. Muhittin, poet Mehmet Emin Yurdakul, and Minister of Education Mr. Mustafa Necati also made speeches for the ceremony. The opening ceremony created a significant impact in the Turkish press,

and nearly all newspapers mentioned the large crowd and enthusiasm of the people at the event. Ships brought the monument from Rome to Istanbul, and trucks then transported it in pieces from Galata to Taksim Square. It was erected in Taksim Square in a quite short period of 23 days.

The façade of the Taksim Republic Monument facing Harbiye represents the victory of August 30, 1922. In the northern side of the monument, Turkish soldiers and Turkish women are depicted, symbolizing independence. The southern side represents the Republic of Turkey, where Atatürk stands in the center in civilian attire, with İsmet İnönü on one side and Marshal Fevzi Çakmak in military uniform on the other side. The bottom of the monument bears the date of the declaration of the Republic, October 29, 1923. On the sides of the monument, there are statues of Turkish soldiers, and above them, within frames, there are portraits of women on the Eastern and Western fronts.

KAYNAKÇA

- Aralov, S.İ. (2008). Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923, (Çev. Hasan Ali Ediz), Kültür Yayınları, İstanbul.
- Arbaç, İ. (2017). “Taksim Cumhuriyet Anıtı’nda Rus-Türk Yakınlaşmasının Sembol Figürü”, Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi, Cilt 1, Sayı 1.
- Aslan, Y. (2002). Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri, Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Atabay, M. (2020). İsmet İnönü ve Çanakkale, Paradigma Akademi, Ankara.
- Banoğlu, N.A. (1973). Taksim Cumhuriyet Abidesinin Şeref Defteri, Büyük İstanbul Derneği Yayını, İstanbul.
- Banoğlu, N.A. (1992). “Taksim Cumhuriyet Abidesinin Tarihiçesi”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 9, Sayı 25.
- Banoğlu, N.A. (2012). Atatürk’ün İstanbul’daki Günleri 1899-1919/1927-1938, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Çelebi, M. (2006). Dünden Bugüne Cumhuriyet Anıtı, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Çinici, D. (2015). “Başkent Ankara’nın İnşasında Etkin Bir Mimar: Giulio Mongeri ve Yaşam Öyküsü”, Ankara Araştırmaları Dergisi, 3(1).
- Dere, U. (2020). “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Eski Başkentte Yeni Rejimin İlk Sembolü: Sarayburnu Atatürk Heykeli”, Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 67.
- Elibal, G. (1973). Atatürk ve Resim Heykel, Kültür Yayınları, İstanbul.
- Gezer, H. (1984). Cumhuriyet Dönemi Türk Heykeli, Kültür Yayınları, Ankara.
- Gülersoy, Ç. (1986). Taksim Bir Meydanın Hikayesi, Turing Yayınevi, İstanbul.
- Güneş, S. (2021). “Muhittin Memduh Üstündağ’ın İstanbul Valiliği ve Belediye Reisliği Dönemi (1926-1938)”, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Sayı 40.
- Gürün, K. (2010). Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953), Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Kanberoğlu, N.A. (2012), “Osmanlı’dan Cumhuriyete Heykel Sanatının Yolculuğu”, History Studies.
- Müderrişoğlu, A. (1981), Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Osma, K. (2003). Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykelleri (1923-1946), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

Özyiğit, H. (2014). “İlk Türk Kadın Heykeltıraş: Sabiha Ziya Bengütaş”, Uluslararası Türk Dili Edebiyatı ve Tarih Dergisi, 9/10, Ankara.

Tarih ve Edebiyat Mecmuası, “Açılışının 51. Yıldönümü Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyet Abidesi” Sayı 8, 1979.

Tekiner, A. (2010). Atatürk Heykelleri Kült, Estetik, Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul.

Toros, T. (1992). Mazi Cenneti I, İletişim Yayınları, İstanbul.

Yerasimos, S. (1979). Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devrimi’nden Milli Mücadele’ye, Gözlem Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, A.N. (2006). “Ali Hadi Bara ve Atölyesi: Türk Heykelinde Yeni Oluşumlar” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi.

Yücel, Ü. (1983). “Atatürk Döneminde Sanat Yaşamı”, Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, Dr. Necat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul.

Sürelî Yayınlar

Akşam, 6.11.1933

Cumhuriyet, 27.10.1933

Hakimiyet-i Milliye, 27.10.1933

Milliyet, 8.11.1933

Vakit, 10.11.1933